

Fiatalkorúak büntetése a jogszabályok tükrében*

1. A fiatalkorúak bünelkövetése megelőzésének fontossága

Az ifjúság magatartásának, viselkedésének és nevelésének problémái élénken foglalkoztatják közvéleményünket. Nemcsak hazánkban, hanem az egész világon fontos, aktuális kérdésnek tekintik. A régi rómaiak azt mondták: *Juventus ventus*, vagyis: az ifjúság szél. Ez az állítás talán soha nem volt annyira igaz, mint éppen napjainkban, amikor a világ szinte valamennyi kulcsfontosságú problémájában az ifjúság komoly szerepet játszik. Az ifjúság fejlődése visszahat egész társadalmunkra, sőt annak jövőjére nézve is meghatározó.

Ez a szinte általánosnak nevezhető érdeklődés az alapja annak a speciális irányú érdeklődésnek, amelyet közvéleményünk a fiatalkorúak bűnözésének kérdése iránt tanúsít. A fiatalkorúak bűnözése napjainkban filmek, regények, lélektani, pedagógiai munkák témája.

A gyermek- és ifjúságvédelem kiemelt, a jogszabályokban is elkülönítetten kezelt – ami előreláthatóan a jövőben is így lesz –, különleges garanciákkal védett személyi körhöz, a gyermek- és fiatalkorúakhoz kötötten működik a büntető felelősségre vonás minden szakaszában. *Ius specialis derogat legi generális*. Elengedhetetlen követelmény, hogy így működjék a nyomozati szakban is. Nemcsak az általuk elkövetett bűncselekmények üldözése és megelőzése fontos, hanem egyben a sérelmükre elkövetett cselekmények elemzése és megelőzése is. A gyermekvédelmet – kiemelt jelentőségére tekintettel – igen nagy figyelemmel kísérik a nemzetközi szervezetek is (ENSZ-UNICEF-UNESCO, Európa Tanács, stb.).

A fiatalkorúak bűnözésének alakulása mindig érzékenyen érinti az ifjúság egészséges fejlődéséért és felnövekedéséért felelősökön kívül az egész társadalmat, a jövőért őrszintén aggódókat. A fiatalok értékválasztásában szintén a társadalom felelőssége jelenik meg.

Milyen lesz a fiatalkorúak büntető felelősségre vonása Magyarországon, annak rendszere, az ezt szabályozó jog az ezredforduló után? Mennyit és mit kell még belőle átalakítani és ennek során milyen súllyal szerepelnek nemzeti érdekeink és értékeink? Melyek az újabb kihívások az Európai Unió felé vezető úton? Ez a számvetés nemcsak a nemzeti integrációval kapcsolatos érdek, hanem egyben a tudománynak egy morális kötelessége is.

Napjainkban fontos kérdés, milyen bűnmegelőzési intézkedésekre van szükség, milyen elméleti alapokra építsünk, mely intézkedések a leghatékonyabbak, hogyan tudjuk ezekhez biztosítani a megfelelő feltételeket. A számos társadalmi, gazdasági, szociális feltételhez a bünte-

* A szerző vitaindító előadása „A magyar jog az Európai Unió küszöbén” címmel Kecskeméten 2001. augusztus 30-31. napjain megrendezett VII. Nemzetközi Nyári Jogakadémián

tő felelősségre vonás olyan megszervezése is beleértendő, amely összhangban van a tudományos eredményekkel, a lakosság tudati állapotával, a gyakorlati megvalósulás lehetőségeivel, körülményeivel.

A tudományos kutatás egyrészt sokkal bonyolultabb kutatási módszerek kifejlesztését igényli, másrészt az elméletnek sokkal differenciáltabbá kell válnia napjaink kérdéseinek megválaszolásában. Korunkban az egyes elméletek kizárólagosságával szemben olyan egyesítő elmélet kidolgozására van szükség, amely tükrözi a büntetési célok sokoldalúságát, pluralizmusát.

Amint büntetés nélkül nincs büntetőjog, nincs kriminalizálás, büntetés-végrehajtás nélkül pedig nincs büntető felelősségre vonás, mert nélküle parttalaná, önmagáért valóvá válna az egész büntető felelősségre vonási folyamat. Ha a büntetőjog azzal tudja betölteni társadalmi szerepét, hogy büntet, akkor a büntetés-végrehajtási jog is csak akkor tudja betölteni a társadalmi szerepét, amennyiben ezt a büntetést érvényesíti. Úgy kell ezt tennie, hogy eredményes, hatékony legyen, ugyanakkor megfeleljen a jogállamiság követelményeinek is.

A tágabb értelemben vett büntetőeljárás, a büntető felelősségre vonás folyamatában egymáshoz szorosan kapcsolódó szakaszokról van szó, melyek közül bármelyik szerepének – így a nyomozásnak, a bíróság ítélkezésének, de a szankciók végrehajtásának is – az elhanyagolása, továbbá a kapcsolódás lazulása az egyes szakaszok között az egész folyamat hatásfokát ronthatja le. Amint büntetés, büntető intézkedés, azaz szankció nélkül nincs büntetőjog; büntetés-végrehajtás nélkül nincs tényleges büntető felelősségre vonás, mert maga a megvalósulás. Elhanyagolása a büntető igazságszolgáltatásban is hiábavalóvá teheti a helyes törekvéseket.

Mit ér a nyomozás vagy a tárgyalás által esetleg kiváltott „morénói pszichodráma”, ha az elítélt nem részesül további társadalmi szempontból pozitív ráhatásban a büntetés végrehajtása alatt, ha nem kap segítséget a szabadulása után társadalomba beilleszkedéshez?

Egymáshoz szorosan kapcsolódó szakaszokról van szó, melyek közül bármelyik szerepének az elhanyagolása a többi hatásfokát rontja le. „Hiába az anyagi jog tudományos művelése, a büntetésről vallott teóriák kidolgozása és hirdetése, a kiszabás elveinek kidolgozása, ha minden elképzelések megbuknak a diszfunkcionális végrehajtáson” – fogalmazta meg már a múlt század első felében Deák Ferenc tisztí ügyési tapasztalatait rögzítve a büntetés-végrehajtás jelentőségéről.

A jövő választását a múlt jelenben folyó megértése lényegesen befolyásolja. A tudományfejlődés-elmélet tisztázta minden emberi tudás paradigmátikus előfeltételezettségét és kizárólag csak ebből kiindulva valós értelmezhetőségét.

2. A fiatalokkal kapcsolatos bűnüldözési adatokról

Bármilyen jog hatékonysága csak interdiszciplináris szemlélettel vizsgálható, ebből fakad a sokoldalú, multifaktorális feldolgozás igénye. Ha a gyakorlat megváltoztatására teszünk javaslatot, akkor az általános elveken túl a gyakorlati követelményeket is figyelembe kell venni. Ez csak akként lehetséges, ha szociológiai jelenségként is vizsgáljuk azokat.

A bűnözés struktúrájában is az utóbbi tíz évben olyan átrendeződés történt, amelyet a büntető jogalkotás és jogalkalmazás követni próbál ugyan, de „a büntetőjogi eszközök hatékonysága mindeddig nem érte el a társadalom által igényelt színvonalat.”¹ A bűnügyi statisztika érzéketlen számai csak az adott időbeli helyzet bemutatására alkalmasak. Az elemzésekhez, így a tudományos elemzéshez is azonban – jobbat nem találva – kiindulópontul szolgálhat mégis.

Az Igazságügyi Minisztériumnak az 1991. és 2000. között személy elleni bűncselekmények elkövetése miatt elítélt fiatalok adatait feldolgozó – Vavró István főosztályvezető által jegyzett – tanulmánya szerint az elítélt fiatalok csaknem kétharmadának bűnösségét súlyos testi sértés miatt mondták ki. Ez fiúk esetében 2762, a lányoknál 158 elítéltet jelent. Bevezetett szándékos emberölésért 137 fiatalok (108 fiú és 29 lány) ítélték el.

A tanulmány megállapítása szerint az elmúlt évtized során összesen 75000 fiatalok ítélték el.

A fiatalok bűnözés gyakorisági mutatója az évtized folyamán romló tendenciát jelez. 10000 lakosra számítva 1991-ben még 88, 2000-ben azonban már 151 fiatalok elítélt jutott.

Az iskolai végzettséget tekintve a tanulmány megállapítja, hogy az 1991. és 2000. között elítélt fiataloknak csupán 65%-a általános iskolai végzettségű, továbbá a fiatalok elítéltek között akadt 377 analfabéta is.

A fiatalok több, mint 25%-a 1998 és 2000 között büntetett előéletű volt (145 fiatalok börtön, 134 fiatalok fogház + 6 nő fiatalok börtön és 5 nő fiatalok fogház fokozatú töltötte büntetését 2001. május 4.-én). A Fiatalok Bv. Intézetében lévők közül 107-en dolgoztak. A Fiatalok Bv. Intézetében 120%-os volt a telítettség, az itt fogva tartottak fele viszont felnőtt korú volt.

Bv intézetekben előzetes letartóztatásban 2001. június 30.-án 141 fő (130 férfi és 11 nő) volt elsőfokú ítéletig, nem jogerősen elítélt 21 fő (20 férfi és 1 nő).

Elgondolkodtató viszont, sőt okkutatást igénylő, hogy azok közül, akiknek az ügyében még elsőfokú ítélet sem született 27 fő több, mint egy éve; 8 fő több, mint másfél éve; 2 fő pedig több, mint két éve van előzetes letartóztatásban.

A jogerősen elítéltek közül fk. börtönben 162 fő (154 férfi és 8 nő), fk. fogházban 187 fő (181 férfi és 6 nő) töltötte szabadságvesztés büntetését e napon. Átlagosan 20-25%-a a fiataloknak a megyei bv. intézetekben van.

Enyhébb fokozatba mindössze 1 főt, súlyosabb fokozatba szintén egy főt helyeztek a fél-év folyamán. Enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazására szintén egy fő esetében került sor, rövid tartamú eltávozásban 6 fő 13 esetben, kimaradásban 1 fő 1 esetben részesült. Feltételes szabadságra 111 főt bocsátott a bv. bíró.

Mindezekből az adatokból megállapítható, hogy ezekkel a nevelési eszközökkel kevésbé élt a bv. intézet a korábbi gyakorlattól eltérően.

Idegen állampolgárságú az fk. börtön fokozatúak között 1 fő van, a fiatalok előzetesen letartóztatottak között 4 fő. A fiatalok több, mint 90%-a első büntényes.

Javítóintézeti nevelés az 1999. évi 191-ről 218-ra emelkedett, a szabadságvesztés 2601-ről 2275-re csökkent. Éves viszonylatban 1000-rel csökkent a jogerősen elítélt fiatalok száma (1999-ben 8802 volt, 2000-ben 7822).

2001. augusztus 13. napján javítóintézetben összesen 379 fiatalkorú volt (közülük 26 leány). Javítóintézeti nevelést töltött 221. fő (közülük 18 leány), 158 fő előzetesen letartóztatott volt (közülük 8 leány).

Az évek során folyamatosan csökkent azoknak a fiatalkorúaknak a száma, akikkel szemben valamilyen kényszerintézkedést alkalmaztak.

A büntetés-végrehajtás helyzetét alapvetően befolyásolja a bűnözés alakulása.

Magyarországon a fiatalkorú bűnelkövetők számában az 1998. évben észlelt csökkenés (9%) az 1999. évben folytatódott (10,3%), majd a 2000. évben is, amelyben csaknem ezer fővel csökkent a jogerősen elítélt fiatalkorúak száma. Ez a csökkenés valamennyi főbüntetési nem, illetve önállóan alkalmazott intézkedés és mellékbüntetés összességében igaz. A részadatokon belül azonban növekvő arányt mutatnak a felfüggesztett szabadságvesztések. A javítóintézeti nevelésnek nemcsak az aránya, hanem a száma is növekedett 2000. évben. Az előzetes letartóztatások 60%-át javítóintézetekben rendelik végrehajtani a bíróságok. A bíróság inkább javítóintézetet alkalmaznak, mint 2-3 év szabadságvesztést, hovatovább már elhelyezési gondok lesznek a javítóintézetekben is. Úgy hírlük, Debrecenben bővítik is 24-el a férőhelyeket. Csökkent a főbüntetések mellett alkalmazott intézkedések és mellékbüntetések száma. Bár az előző évekhez viszonyítva csökkent a vádhalasztások száma, ám így is érzékelhető, hogy ezt az intézkedési formát egyre gyakrabban alkalmazzák a fiatalkorúak esetében. 1999-ben 754 ügyben (7,2%) 1135 személlyel szemben került már sor vádhalasztásra.

A nem büntethető gyermekkorúak esetében viszont emelkedés tapasztalható. Az összes bűnelkövető 8-9%-a fiatalkorú.

A legnagyobb emelkedés a kábítószerrel visszaélés büntettét elkövetők körében észlelhető (éves viszonylatban 60% körüli).

Valamennyi bűncselekményre összességében jellemző az elkövetési mód durvulása. Egyre gyakrabban tapasztalható, hogy az épületbe történő bejutáshoz szükséges mértékű messze felülmúlja az alkalmazott erőszak, amely sok esetben vandalizmusban nyilvánul meg. Az élet elleni, de az erőszakos jellegű bűncselekményeknél nagyfokú agresszivitás, a sértettek szűkegtelen – a törvényi tényállás keretein túlmenő – többletbántalmazása és esetenként kifejezetten kegyetlen végrehajtási mód jellemzi. Nem ritka a nyereségvágyból történő elkövetés sem. E bűncselekményeknél és a rablásoknál is a védtelen sértetti kör tudatos kiválasztása, az idősebb korúak, illetve a kisiskolás gyermekkorúak durva bántalmazása riasztó jelenség. Így pl: az az eset, amikor a fiatalkorú lefejezte a gyermekkorú sértettet, 3 fiatalkorú gúzsba kötött idősebb sértettet pár ezer forintért agyonvert, avagy amikor a két 14 éves lány agyonrugdalta a taxisofort, stb. A fiatalkorú bűnelkövetők összes bűnelkövetőhöz mért részesedési aránya változatlanul a vagyon elleni bűncselekményeknél a legnagyobb (13,8%).

A kábítószerrel visszaélés büntettét a fiatalkorúak általában drogfogyasztóként követik el, többnyire kíváncsiságból, ezért többségükre az ismételt vagy rendszeres fogyasztás nem jellemző.

Változás abban mutatkozott az utóbbi évben, hogy növekedett a heroin-fogyasztók száma. Az ilyen esetek elbírálásakor az ügyészségek megrovást, illetve a vádemelés elhalasztását alkalmazzák. Az ügyészségek a jelentéktelen, kisebb súlyú, ún. „bagatell” ügyekben a nyomozást

zást megszüntetik és az elkövetőt megrovásban részesítik (1999-ben 16,21% volt). A megrovásban részesített fiatalokorúak a későbbiekben – néhány kivételtől eltekintve – nem váltak ismételt bűnelkövetővé.

A fiatalokorú elítéltek előélet szerinti megoszlásában kedvező tendencia, hogy emelkedett a büntetlen előéletűek, míg csökkent a különös visszaesők aránya.

A fiatalokorú elítéltek egyharmada a 17 évesek közül kerül ki. Ahogy csökken az életkoruk, úgy csökken a korcsoport elítélteinek a száma is.

Szociográfiai vizsgálódásának tanulságai között Dér Mária a következőket is megjelölte.²

„– a fiatalokorú és a felnőtt kori bűnözés bizonyos jelenségei nem érthetők meg az erőszakra történő gyerekkori szocializáció figyelembe vétele nélkül;

– az erőszakos gyerekbűnözés etnikulturális meghatározottságára egyértelmű jelek mutatnak;

– megjelennek a felnőtt bűnözésben új jelenségnek nevezett brutális-erőszakos elkövetési módok utánpajzsa;

– az állami gondozotti populáció részvétele a bűnözésben vizsgálatot igényel – összes háttértenyezőjével együtt.”

A fiatalokorú vádlottak körében jelentősen növekedett a felmentések száma (53%-os emelkedés), ezen belül is azon ügyeknek a száma, amelyekben a cselekmény nem bűncselekmény. A jelenség egyértelműen az 1999. évi CXX. törvénnyel magyarázható, mely 2000. március 1-jével megemelte a szabálysértési értékhatárokat.

Érzelkelhető változást hozott a váderedményesség alakulásában az az intézkedés, hogy az elévüléseket két fő csoportra osztottuk: elévülés ügyészi szakban és elévülés bírói szakban. Az előbbi negatív, az utóbbit pozitív tényezőként kezeljük a váderedményesség számítása szempontjából. Ennek köszönhetően emelkedett a váderedményességi mutató a fiatalokorú vádlottak esetében (1999. évben 96,8% volt, 2000-ben pedig 98,4%).

3. Dogmatikai, elméleti, történeti, nemzetközi értékelés

A fiatal kor, mint átmeneti társadalmi helyzet tükröződik a büntető anyagi, eljárási és végrehajtási jogban is eltérő szabályaikban. A modern értelemben vett jogokban mindig különbséget tettek a gyermekek és felnőttek között, amelynek alapja az, hogy a gyermek, illetve az ifjú fejlődésben lévő személyiség. A magatartási szabályok és a közösségi követelmények elsajátítása folyamatosan megy végbe. Kezdetben a szabály külső követelményként jelenik meg, jelentőssé olyan mértékben válik, amilyenben belső meggyőződés lesz. Pszichikai, tudati, és erkölcsi sajátosságok jellemzik ezt az átmeneti társadalmi helyzetet.

Az eltérő vagy azonos, de eltérő következményekkel járó felelősségi szabályok kialakításának elvi alapja a bűnözés megelőzésén, a bűncselekmény elkövetésétől való visszatartáson túl a fiatalokorúak nevelésének gondolata.

A fiatalokorúak büntetőjogának kialakítása és alkalmazása szorosan összefügg a gyermek- és ifjúságvédelem helyzetével és funkcionálásával is.

A francia polgári forradalom előtti megítélés a büntetőjogi felelősség feltételeinek kérdésén nem érintette, az elbánás azonos volt a felnőtt korúakéval.

Az ítélőképesség fogalmát elsőként az 1791. évi francia büntető törvénykönyv, a Code Pénal hasznosította, de magát a fogalmat még az 1810. évi francia büntető törvénykönyv sem határozta meg.

A pozitívista és a szociológiai iskolának volt nagy elméleti hatása, amely később az európai törvényhozásokban is megmutatkozott. Figyelmüket elsősorban a bűncselekmény elkövetőjének személyiségére fordították, a szabad akarat koncepcióján alapuló bűnösségfogalmat felváltják a materiális bűncselekmény fogalommal. A fiatalok megkülönböztetett büntetőjogi elbírálásának szabályai Európában a századfordulón alakulnak ki.

A XX. század elejétől a klasszikus büntetőjogi iskola merev dogmatizmusát feloldó, pozitívista kriminálpolitika tettesbüntetőjogi szemléletének máig érvényesülő hatása a fiatalok bűnelkövetők megkülönböztetett, a felnőttekétől eltérő kezelése. A megelőzésre orientált fiatalok büntetőjoga pedagógiai tartalmú jogkövetkezményeinek, valamint az állam szociálpolitikai intézkedésrendszerének közeledése számos államban sajátos „ifjúságnevelési”, „ifjúságvédelmi” joggá alakította át a fiatalok büntetőjogát. A legtöbb államban azonban a büntetőjog klasszikus elveivel való szakítás nem történt meg, a fiatalokkal szemben a hagyományos büntetések és nevelő-biztonsági intézkedések dualista kombinációja jelent meg.

A század második felében a büntetőpolitika az egyéniesített kezelés és aktív szociálpolitika irányában teendő elképzeléseket képviselte, mérsékeltbb irányzata az új társadalomvédelem, a klasszikus büntetőjog alapintézményeinek elismerése mellett az elkövetők társadalomba visszavezetésének humánus, támogató, specielpreventív intézkedésrendszerét helyezte törekvései centrumába. Az elsősorban pszichológiai, pszichiátriai módszereket alkalmazó treatment-ideológia alkalmazási gyakorlata, különösen a fiatalok reszocializálásában terjedt el. Ennek válságát követően előtérbe kerültek olyan nézetek, amelyek a büntetőjog klasszikus elveivel való visszatérést hangsúlyozták. A neoklasszikus büntetési filozófiának nevezett irányzat szerint a szankciót elsősorban a bűncselekményhez és nem az elkövetőhöz kell igazítani, továbbá a büntetésnek joghátrányi és nem szociálpolitikai intézkedési jellegét kell kidomborítani. A beavatkozás korlátait a tette épülő felelősségi rendszer szabja meg. Az elmúlt két évtizedben hangsúlyosabbá vált az ún. igazságszolgáltatási modell, amely a klasszikus elvek felé fordulva képviseli az általános megelőzést, a tettefelelősség, a proporcionális büntetés kiszabás eszméjét, a formális eljárás és garanciák kimunkálásával szab korlátokat a büntetőhatalom túlzott beavatkozásának. A szabadságvesztés ultima ratio-ként való elfogadása a fiatalok esetében a nyolcvanas években általános és követendő alapelvvé válik. A nemzetközi szervezetek ajánlásaiban a kriminális gyermekek és fiatalok emberi jogainak specifikus védelmére szólítanak fel, pozitív diszkriminációjukat, a család, az állam és a társadalom velük szembeni felelősségét hangsúlyozva, az igazságszolgáltatás fejlesztésének fő irányul nem a célszerűség és hatékonyság, hanem az emberi jogok és méltóság respektálását határozzák meg. A nemzetközi normák is kétségtelenül magukon viselik a neoklasszikus irányzat törekvéseit, amelynek középpontjában a humanizmus, a jogállamiság, a törvényesség eszméjével szinkronban jelenik meg.

Már a XX. század utolsó évtizedeiben eredményes erőfeszítéseket tettek a fiatalokú börtönépesség csökkentése érdekében. Rájöttek, hogy a fiatalokúak szabadságvesztés-büntetése nem az az eszköz, amely a bűnözési folyamatnak gátját állhatná. A szabadságelvonástól való elfordulás mutatható ki a büntető eljárási non intervenció, illetve diverzió szélesedő alkalmazásában, továbbá olyan modellek megjelenésében, amelyek a zárt intézeti végrehajtás helyébe a „szabadságban való kezelést”, a közösségi ellenőrzést, a jóvátételt, a sértett-tettes megegyezését és egyéb, alternatív ambuláns intézkedés bevezetését tűzték ki célul.

Számos országban sikeres megoldásként tartják számon a fiatalokúak és a fiatal felnőttek közötti merev elhatárolás feloldását, a szankciók rugalmas alkalmazását, különösen a 18-21, illetve 18-25 éves korosztály számára. Ez lehetővé teszi az ítékezés differenciáltabb, a cselekményre és az elkövető életkori adottságaira egyaránt figyelemmel lévő fejlesztési lehetőségét.

A fiatalokúak büntetés végrehajtásának jogforrásaira, a szabályozás módjára általában a kiegészítő, különleges rendezés, az önállóan szabályozás a jellemző.

A korszerű büntetés-végrehajtás alapeszméje az emberi jogokat messzemenően érvényesítő emberséges fogva tartás lett, amely elismerve az ítélt közreműködésének jelentőségét önmaga sorsának alakításában, a végrehajtásban a társadalomba beilleszkedés esélyeit az ítélttel együttműködve kívánja javítani.

A legtöbb államban komoly erőfeszítéseket tesznek a fiatalokú elítélteknek a felnőtteknél kedvezőbb, zárt intézeti elhelyezésére. Ebben a kis létszámú (30-300 fős) csaknem familiáris hatású és hangulatú intézetek és intézeti részlegek (lakócsoportok), beutaltak egyéni lakószobás elhelyezése jelentik a már számos nyugat-európai államban megvalósított, követendő modellt. Az egy államon belüli több, kis befogadású intézet elősegíti a fiatalokúak regionális elhelyezése elvének érvényesülését, megkönnyíti a kapcsolattartást.

Kedvező nemzetközi tapasztalatok fűződnek a fiatalokúak büntetés-végrehajtása progresszív rendszeréhez, amely a szabadulás közeledtével fokozatosan a szabad élet körülményeihez közelítő rezsim-lánc kialakításával teszi érdekeltté a beutaltakat az együttműködésben.

A fiatalokú előtt fokozatosan megnyíló külvilág segíti a visszailleszkedés konkrét feltételeinek biztosítását, javítja a fiatalokú önálló döntési és cselekvési készségét, egyben próbatétele beilleszkedési szándékának. Néhány államban a fiatalokúak intézeti alaptípusaként a nyitott intézetet deklarálják. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy az ultima ratio-ként alkalmazott szabadságvesztésre elítéltek nyitott rezsimben való elhelyezése a közbiztonság megóvása miatt csak korlátozottan valósítható meg.

A kriminális devianciát alapvetően a szocializációs hiányosságokra visszavezető szemlélet a zárt intézeti hatásrendszer középpontjába a szocializáció intézményeit, az alap- és középfokú általános-, illetve szakműveltséget biztosító iskolarendszerű képzést helyezi. A munkavégzés elsősorban készséget fejlesztő, kreativitást elősegítő tevékenység, a munkáltatás vállalkozás-jellege csupán szűk körben érvényesül.

A büntetés határozott és általánosan rövidülő tartama előtérbe állítja a praktikus, a szabadságra orientált pályára irányító tanácsadó-felkészítő programokat.

Az elmúlt évtizedben világszerte szélesedett a társadalmi erőket az intézet életébe bekapcsoló, illetve zárt intézet és környezete közötti kölcsönös együttműködésen alapuló interakció.

A zárt intézeti végrehajtás világszerte növekvő anyagi terheinek csökkentése, az intézetek túlszűfoltóságának megakadályozása érdekében néhány államban sikeresen kísérleteznek ambuláns, alternatív intézkedések bevezetésével.

A fiatalok bünelkövetők napjainkban mindenütt speciális büntetőjogi megítélés alá esnek. A fiatalok szabadságvesztés-büntetésének letöltése minden ország büntetés-végrehajtásában kiemelten fontos szerepet tölt be és nagy figyelemben részesül. A különbségek – különösen a büntethetőség tekintetében – ugyanakkor igen nagyok az egyes országok között. Fő feladatnak az életkori sajátosságok figyelembe vételét, a börtönáltalmak csökkentését és a beilleszkedés elősegítését tekintik. Az oktatás, a szakképzés, a sportolás a fiatalok nevelésében jóval nagyobb szerepet kap, mint a felnőtt korukéban.

Angliában a Fiatalok Intézetében kötött napirend szerint folyik az élet. Az újonnan befogadott fiatalokkal megállapodást kötnek – hasonlóan más európai országokban tapasztalattal (mint például Németországban), amelyben rögzítik jogait és előírják kötelességeit. A megállapodás tartalmazza az elérhető kedvezményeket, illetve a kiszabható szankciókat. Az intézetben új, több vallásgyakorlásra alkalmas imaház van, hasonlóan mint Németország Hessen tartományában, Wiesbadenben, továbbá fedett sportszervek.

Németországban, Bajorországban a 14-18 év közötti elítélteket a fiatalok intézetében helyezik el, a 18-21 éves elítéltek esetében a bíró dönt, hogy a fiatalok vagy a felnőtt korúak intézetében kerüljön-e sor a büntetés végrehajtására. Az elhelyezés itt lakócsoporthoz, a fiatalok befogadását követően – vele együttműködve – nevelési terv készül. Az intézetben belüli tanulás, továbbképzés, szakmai képzés feltételei magas szinten biztosítottak. Jól felszerelt tanműhelyek (asztalos, lakatos, villanszerelő, bádogos, stb.) állnak a fiatalok rendelkezésére. A levelezésben nincs korlátozás, csomagot viszont csak évi három alkalommal kaphatnak. Havonta három alkalommal fél napra (vasárnap egy órára) fogadhatnak látogatót. A szülők kíséretében kimenőre mehetnek, illetve szabadság címén is elhagyhatják az intézetet.

A skandináv országokban a legelterjedtebb büntetési forma a közhasznú munkavégzéssel egybekötött pártfogói felügyelet alá helyezés. A fiataloknál szinte az egyetlen büntetési nem, így fordulhatott elő, hogy 1996-ban Dániában hat fő fiatalok fogvatartott volt.

Finnországban a fiatalok zárt börtönében az életkor 15-21 év. A feltételes szabaduláshoz a kiszabott büntetés egyharmadát kell eltölteni. A feltételes szabadlábra helyezést a börtön tanács indítványozza, az igazgató engedélyezi (különleges esetekben az országos parancsnokság).

Spanyolországban csak a fiatalok számára szerveznek szakmunkás-képzést. A fiatalok mintegy egyharmada vesz részt szervezett oktatásban.

Svájcban nincs külön fiatalok börtöne. A büntetőjogi szankciórendszer nem teszi lehetővé büntetések, hanem csak intézkedések kiszabását. Így, ha bármilyen bűncselekményt követ el a 18. év alatti, legsúlyosabb jogkövetkezmény a Fiatalok Otthonába kerülés. A fiatalok ebbe történő befogadásától a szabadulásáig egyfajta lépcsőzetes rendszeren megy keresztül, a szigorú rezsimtől a szabadabb rezsim felé halad, megfelelő magatartás tanúsítása esetén. Az otthonban jellemzők az egyéni és családterápiás foglalkozások. A 18-22. év közötti „fiatalok” munkaterápiában részesülnek.

Svédországban a büntetőjogi felelősségre vonás korhatára 15. évtől kezdődik. 18 év alatti személyek csak kivételes esetben ítéletők szabadságvesztésre. 21. év alattiakat szabadságvesztés helyett pénzbüntetésre is ítéletnek. Életfogytig tartó szabadságvesztés 21. év alatti személlyel szemben nem szabható ki.

Eltérő, hogy egyes országokban mely korosztályt értik fiatalkorú alatt. Például Svájcban fiatalkorúak a 18. év alattiak, Olaszországban is a fiatalkorúak bírósága a 18. éven aluliakkal, Norvégiában csak a 14 és 17. év közötti személyekkel foglalkozik. Portugáliában a gyermekkorúak bíróságai (16 év alattiak részére) nem hoznak ítéletet. Bizonyos esetekben a 16 és 21. év közöttiek a fiatalkorúak igazságszolgáltatási körébe tartoznak. Svédországban nem létezik gyermekkorúak bírósága.

„A gyermekmunka legrosszabb formáinak betiltásáról és felszámolására irányuló azonnali lépésekről szóló, a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia 1999. évi LXXXVII. ülészakán elfogadott 182. számú Egyezmény kihirdetéséről” szóló 2001:XXVII. tv.-t az Országgyűlés a 2001. május 29.-i ülésnapján fogadta el. Az Egyezmény második cikke szerint „Jelen Egyezmény alkalmazásával a »gyermek« fogalma alatt valamennyi 18. év alatti személy értendő.” A harmadik cikk egyértelműen tiltja a gyermek kényszer- vagy kötelező munkával foglalkoztatását; továbbá az olyan munkát, amely a jellegénél fogva, vagy azon körülményektől fogva, amely között azt végzik, valószínűleg veszélyezteti a gyermekek egészségét, biztonságát vagy erkölcsét – tartalmazza a harmadik cikk d) pontja.

Az Egyezmény hetedik cikk 2. pont c) alpontja szerint „minden tagállam, kellő figyelemmel az oktatás jelentőségére a gyermekmunka felszámolásában, tegyen hatékony és határidőhöz kötött intézkedéseket annak érdekében, hogy (...) biztosítsa az ingyenes alapfokú oktatáshoz történő hozzájutást, és ahol lehetséges és alkalmas, a szakképzést a gyermekmunka legrosszabb formáiból kivett valamennyi gyermek részére...”

A közelmúltban lehetőségem volt a fiatalkorúak bv. intézetét tanulmányozni Wiesbadenben. Az intézetben fiatalkorú elítélteket, fiatal felnőtteket, és 1980-tól fiatalkorú előzetesen tartóztatottakat tartanak fogva. A 330 fős befogadó képesség ellenére közel 400 főt tartottak fogva. Zsúfoltság indokálva az általános egyszemélyes elhelyezés mellett kényszerűségből kétszemélyes elhelyezés is történik. A kétszemélyes elhelyezés esetén különös gondot fordítanak a megfelelő zárkatársak kiválasztására. Az intézet személyi állományának létszáma 220 fő, ebből 130 fő fogvatartottakkal közvetlenül foglalkozik (felügyelői állomány), az intézetben 15 szociális munkás (nevelő), 4 tanár, 4 pszichológus és 2 lelkes dolgozik.

Az intézet a II. kategóriás zárt bv. intézet, ennek megfelelően alakították ki a külső biztonságot. Az intézetet 6 m magas bástyafal veszi körül, a falon kívül drótkerítést létesítettek, szöges dróthengerekkel felszerelve. A beléptető helyiség golyóálló üveggel és zsilipelt páncéltárlókkal került kialakításra.

A fogvatartottak elhelyezésére és foglalkoztatására szolgáló helyiségekben kevés a technikai eszköz, az ajtókat „főkulcsos rendszerben” nyitják és és zárják. Az épületek kialakítása viszont biztonságos, az ajtók erősek és jól zárhatóak, az ablakrácsok ellenállnak a feszítésnek és fűrészelésnek.

A régebbi körletekben egy-egy folyosón 25-30 zárka van, a folyosó bejáratánál felügyelői fiúlkét létesítettek, innen ellenőrzik a folyosón való mozgást. A zárkák 6 négyzetméter alape-

rületűek, WC-vel és mosdóval vannak ellátva, a berendezés ágyból, szekrényből, asztalból és polcokból áll. A zárkák és a folyosó téglafalazatú, amely nincs vakolva, a zárkákat a fogvartartottak egyéni ízlés szerint kifesthetik és dekorálhatják (pomográf képek elhelyezése tiltott). A zárkákban zárkakijelző van felszerelve, amely rádióként is szolgál. Az ágyak fából készültek. Az étkezés a zárkákban történik, a dolgozó elítéltek pedig az ebédlőben étkeznek.

Az új körletekben lakócsoporthoz elhelyezés történik, egy-egy lakócsoporthoz 10-12 főből áll. Szintenként két lakócsoporthoz elhelyezve, a bejáratnál felügyelői fülkét alakítottak ki. A lakócsoporthoz zárkából, közösségi helyiségekből és teakonyhából, valamint étkező helyiségből állnak. A zárkák 6 négyzetméter alapterületűek, a WC és a mosdó légtéréből el van választva. A zárkákban egy-két főt helyeznek el. Ezeknek a zárkákknak a berendezési tárgyai megegyeznek a régi körletekével, a falakon 6-7 db posztert helyezhetnek el.

A fogvartartottak minden körletben zárkáikban saját TV-, és rádiókészülékkel tarthatnak maguknál.

A fegyelmi körleten magánelzárás fenntartására szolgáló zárkákat (fogda) és elkülönítő helyiségeket alakítottak ki. A fogdáknak a berendezés ágyból, asztalból és székből áll (ezek nincsenek a padozathoz rögzítve), valamint mosdóval és WC-vel vannak felszerelve. Az elkülönítő helyiségnek (különleges biztonsági zárka) két bejárati ajtaja van, taposós WC-vel van ellátva, a padozatra szivacsmatracot helyeztek el. A zárkát TV-kamerával tudják figyelni.

Az étteremben kör alakú asztalokat helyeztek el, egy-egy asztalnál az azonos munkahelyen dolgozó elítéltek étkeznek a munkavezetővel együtt. A helyiséget az intézettel kapcsolatban álló művészeti csoport tervezte, a kivitelezést az intézet végezte.

Az intézetekben több műhely működik (asztalos, lakatos, kovács, stb.) és több szakképzési lehetőség van (asztalos, lakatos, villanyszerelő, festő, felszolgáló, hentes, stb.). Az elítéltek a szakképzés befejeztével vizsgát tehetnek, amely államilag elismert vizsgának tekinthető. Az intézetben terápiás munkáltatást is szerveznek.

Az intézet nagy jelentőséget tulajdonít a sport és kulturális foglalkozásoknak, amelyeket külső egyesületekkel közösen szerveznek. Az intézetben kitérő állapotú futballpályát létesítettek a bíróság és az ügyészségi dolgozók támogatásával. A futballpálya mellett jó felszerelt, tágas sportszámokat építettek, amelyben többféle sportolási lehetőség van, az elítéltek körében közkedvelt a „bodyterem”.

A fogvartartottak vallásgyakorlását szolgálja a kápolna, amelyben kb. 100 fő fér el, a lelkészek hetente tartanak istentiszteletet. A fogvartartottaknak lehetőségük van a saját lelkészükkel való kapcsolattartásra is.

A hozzátartozókkal való közvetlen kapcsolattartás céljából kulturált látogatóhelyiséget alakítottak ki. A látogatóhelyiségben asztalokat és székeket helyeztek el, a kisgyerekek részére játszószarkot rendeztek be. Szükség esetén a látogatás biztonsági fülkében történhet, amelyben nincs közvetlen érintkezési lehetőség az elítéltek és a látogató között. Látogatásra havonta háromszor egy-egy óra időtartamban kerülhet sor, az időpontot a látogató a látogatási osztállyal egyezteti. A látogatás szociális munkás engedélyével történhet.

Az intézetben elhelyezett fogvartartottak 40%-a fogyasztott kábítószerrel, a kábítószer-fogyasztást havonta két alkalommal vizelelvizsgálattal ellenőrzik. Az intézetben 1 fő AIDS- és 20% Hepatitis-C fertőzött fogvartartott volt 2001. május 14. napján, őket a többi fogvartartottól

nem különítik el. Egyébként a fogvatartottak mintegy felét tudják ún. speciális csoportban elhelyezni, ahol céltudatos tevékenység folyik. A befogadás utáni diagnosztizálás 6 hétig tart. Ennek során a fogvatartottal megismertetik a bv. szabályokat, a jogait, végrehajtási tervet készítenek. Ezek teljesítése érdekében szerződéseket kötnek a fogvatartottakkal. Ennek különös jelentősége van, pl: a terápián résztvevők esetében. A szerződések teljesítését a kedvezmények elbírálásánál figyelembe veszik, a szerződésszegés viszont nem jár fegyelmi következménnyel. A foglyokkal ún. „team”-ek foglalkoznak. Mindennap 9 órakor az intézetvezető iránymutatást ad a vezetőknek. Ahogy minden hivatalban, úgy a bv. intézetben is ún. „termék”-ben méri a munkavégzést, a hatékonyságot pedig ún. „termelés”-ben. Minden ügy, munkatevékenység értéket képvisel (mondjuk pontot), amit egyrészt a bérezésnél, másrészt az alkalmasság értékelésénél alapul vesznek.

Az USA-ban meghonosodott, magyarul csizmatáborok vagy bakancstáborok nevezett intézményt egyes európai országok is kezdik alkalmazni. A név a katonai kiképzőtáborok gúnynevéből ered. Nevezik „gyors, éles sokk”-nak is. Az elképzelés szerint a bűnözőt (fiatalkorút) rövid, de annál intenzívebb drillel jó útra lehet téríteni, ráadásul sokkal olcsóbban, mint a hagyományos börtönben. A csizmatáborok hatékonysága a szakemberek körében erősen vitatott.

Azokkal a felvételekkel kapcsolatban – amelyek ezt szorgalmazzák – egyértelműen kijelenthetjük a néhány nyugat-európai országban történt bevezetését, más területeken történő alkalmazását tanulmányozva, hogy az elektronikus lábbilincs alkalmazása nem lehet a végrehajtandó szabadságvesztés alternatívája. Az elektronikus lábbilincset nem büntetésként, hanem a pártfogó felügyelet hatékonyabb végrehajtása érdekében, mintegy reszocializációt elősegítő eszközként alkalmazzák. A bíróság rendelheti el az előzetes letartóztatás alternatívájaként (házi őrizet esetén), felfüggesztett szabadságvesztés vagy feltételes szabadságra bocsátás, illetve próbára bocsátás esetén, mint például Németországban. Az elektronikus lábbilincsel az elítéltet hatékonyabban vélik rábíni arra, hogy a szabályokat tartsa be. Az elektronikus lábbilincs alkalmazásának elrendelése előtt a szociális munkás alapos környeztanulmányt készít, melynek az a célja, hogy el lehessen dönteni annak alkalmasságát. Alapvető feltétel, hogy az elítéltnek lakása, lakásában pedig vezetékes telefon legyen. Meg kell vizsgálni, hogy az elítélt személyisége, megbízhatósága lehetővé teszi-e az elektronikus lábbilincs alkalmazását. A szociális munkás az elítélttel elbeszélget a munkájáról, a szokásairól, a napi tevékenységéről. Az alkalmazás egyik előfeltétele, hogy az elítéltnak értelmes, hasznos napi tevékenysége legyen.

A körülmények felmérése után a szociális munkás javaslatot készít az ügyész felé, aki dönt arról, hogy indítványt tesz-e a bírósághoz az elektronikus lábbilincs alkalmazása érdekében.

A végrehajtás folyamán a szociális munkás rendszeres kapcsolatot tart az elítélttel, ha az elítélt a szabályokat nem tartja be, a szociális munkás javaslatot tehet az ügyész felé az elektronikus lábbilincs alkalmazásának megszüntetésére. Túl rövid a modell időszaka, nem tudják még, hogy később nem követ-e el bűncselekményt. Az első hónapok a meghatározóak az eddigi tapasztalatok szerint. Németországban reszocializációs rásegítés, nem úgy, mint Svédországban, ahol szankció helyett alkalmazzák.

A börtönprivatizáció Németországban még kezdeti stádiumban van, az angol és francia megoldásokat tanulmányozták ezidáig. Lényegében a magántőke bevonását jelenti a bv. inté-

zetek létesítésébe és üzemeltetésébe, figyelemmel arra, hogy a privát tőke rugalmasabb. Hessenben körvonalazódik egy új bv. intézet létesítésének célkitűzése, amelyet a privát tőke bevonásával létesítenének és az üzemeltetést is magánkézbe adnák. A döntés előtt azonban mérlegelésre van szükség, hogy mennyivel lenne gazdaságosabb a magántőke bevonásával börtönt építeni a börtönzsúfoltóság csökkentése érdekében. A döntésnél azt mérlegelik, hogy ezáltal lehetséges-e megtakarítást elérni.

A börtönépítésnél kevésbé bonyolultabb a magántőke bevonása egyes ellátási és üzemeltetési területeken. Az eddigi felmérések szerint a feladatok 30-40%-a magánkézbe adható (karbantartás, felújítás, épületüzemeltetés, étkeztetés, munkáltatás, oktatás, szakképzés, stb.). Privát eszközökkel finanszírozzák a létesítményt, az építés, ellátás, üzemeltetés költségeit meghatározzák, a futamidő általában 25 évet tesz ki. Iskolákat, kórházakat, bv. intézeteket, közlekedési útvonalakat létesítettek már ilyen módon, az állam csak felügyeletet gyakorol. A megtakarítások egy állami üzemeltetéshez viszonyítva 15-20%-ot tesznek ki. Németországban alkotmányjogi megfontolásból lehetetlen a bv. egészét magánkézbe adni. További nehézség, hogy a német költségvetési törvény szerint minden projektnél a gazdaságosságot kell megvizsgálni. A tervezett idő átlépésének, az építési költségek emelésének kockázata igen nagy. Pl: a Hesseni Szövetségi Tartomány Kormánya által létrehozott munkacsoport szerint a következő területeket lehet privatizálni:

- az épülettel összefüggő management feladatok és az ügykezelés részei (pl: épület-karbantartás, műszaki berendezések karbantartása, javítása, intézet-tisztántartás, berendezési és használati tárgyak raktározása, részlegesen ügykezelés is, pl: a fogvatartottak számlavezetése és pénztárkezelése);

- az ellátás-management (pl: konyha, szennyes ruha tisztítása, ruházati és felszerelési tárgyak kiadása, a fogvatartottak bevásárlása, orvosi ellátás);

- munkáltatás (kiképzés), tanácsadás (pl: munkáltatás), (ki)képzés, tanfolyamok, iskolai végzettség megszerzése, szabadidő kitöltése, tanácsadás-terápiák, stb., szociális gondozás;

- az őrzés-ellenőrzés management részei; az objektumra vonatkozó általános biztonsági intézkedések, mint pl: többek között a technikai-riasztó berendezések, kamerák, stb. és mechanikai biztonsági rendszerek (rácsok, berendezések) működőképességének, sértetlenségének naponkénti ellenőrzése, objektumra vonatkozó helyiség-ellenőrzése, objektumvédelem;

- személyre vonatkozó ellenőrzési intézkedések, mint pl: a jelenlét és a mozgás ellenőrzése, általános felügyeleti intézkedések, a fogvatartottak intézeten belüli kísérése,

- szolgáltatások a biztonság területén, mint pl: a gépjármű-vezetői állás (nem őrzés) és a fogvatartotti szállítójármű biztosítása.

A részlegesen privatizált intézetben a szerződésileg kötelezett személyek nem a saját nevükben járnak el, hanem a büntetés-végrehajtási hatóságok felügyelete alatt megbízás alapján. Jogtechnikai értelemben tett ún. igazgatási, illetve végrehajtási segítők.

Részlegesen privatizált bv. intézetben a munkafolyamatok kialakítása és tényleges megvalósítása a beavatkozás jellegű – az állami személyzetnek fenntartott – intézkedések és – az ún. igazgatási segítőkre átruházott – szolgáltatások világos elhatárolásán alapul. Franciaországban a Nanter-i börtönben (Párizs közelében), valamint a Gradinquan-i (Bordou mellett) Fogházban olyan foglyok vannak, akiknek a büntetése 3 évet nem halad meg. Szabadulás előtt egy-két év-

vel szállítják ezekbe az intézetekbe őket. Az épületet a magántőke építette fel a teljes biztonsági rendszerrel együtt, a munkáltatást is ő végzi, ahol természetesen bv. örök is jelen vannak. Az élelmezést, szolgáltatást is a magántulajdonos végzi, de bérelni lehet tőle még vállalkozónak is.

4. A jogi szabályozás sajátosságairól és változásairól

A jogi szabályozásban az utóbbi időszakban a legjelentősebb változásokat a fiatalkorúak ügyeiben a büntetőjogi reformként emlegetett 1995. évi XLI. törvény szabályai jelentették.

Jelentős módosulást eredményezett az ún. vegyes ügyek kizárólagos fk. hatáskörbe utalása.

A javítóintézeti nevelés határozott tartamúvá vált, amely az előzetes letartóztatásba beszámít. A javítóintézetben fogatosított előzetes letartóztatásról elmondható, hogy kedvezően hatott az 1996. május 1. napjától a gyakorlatban is élő e lehetőség.

Mindez a végrehajtást megelőző szakaszokban 1995. szeptember 1. óta jelentősen megnövelte a leterheltséget, ami személyi feltételek bővítését igényelte.

Röviden a büntető anyagi jogi és eljárásjogi szabályozás közeljövőben várható változása nem vonatkozik a fiatalkorúakkal kapcsolatos szabályozásra, azaz a fontossága, specialitása miatt megmarad a jövőben is a kiemelt, elkülönített helyzete. Tehát beolvasztásról szó sem lehet, a fiatalkorúakra vonatkozó külön szabályok megszüntetéséről sem.

A büntetés-végrehajtási jogi szabályozás koncepciója is ugyanezen az alapon áll. Megjegyezhető, hogy a kodifikációs viták során felmerült olyan vélemény is, mely szerint legyen egy külön fk. bv. törvény, végül ez az elképzelés, ez a vélemény kisebbségben maradt. Hasonlóképpen, mint az előzetes letartóztatás végrehajtására vonatkozó külön törvényre irányuló javaslat.

Előzetes letartóztatás elrendelésére csak a kiemelkedő súlyú élet elleni bűncselekményt, a csoportos rablást vagy egyéb okból veszélyes rablást, a durva erőszakos nemi erkölcs elleni bűncselekményt, vagy a sorozat-bűncselekményt elkövető fiatalkorú esetében tesznek indítványt az ügyészek. A bíróság az esetek többségében elrendeli az előzetes letartóztatást. A javítóintézetek épületeit olyan módon átalakították, ami e funkciójuk betöltésére is alkalmassá teszi őket. Az előzetes letartóztatás itt történő fogatosítása alatt olyan hátrány nem érheti a fiatalkorút, mint a rendőrségi fogdában, illetve a bv. intézetben való elhelyezésnél.

Indokolatlan éles törésvonalat látok a fiatalkorú elítéltek ún. nagykorúsításának hatályos szabályozásában és gyakorlatában.

A Büntető Törvénykönyv módosításáról szóló 1997. évi LXXIII. törvény indoklása célként jelölte az egyes súlyos bűncselekményeknél esetenként tapasztalható indokolatlanul enyhe büntetés-kiszabási gyakorlat felszámolását, másrészt megállapította, hogy „Magyarországon még a közép-kelet európai országokkal összevetve is igen magas a szabadságvesztésüket töltők aránya. Feltételezhető, hogy a szabadság-elvonással nem járó szankciók törvényi szabályainak jobbításával emelkedhetne azoknak a száma, akikkel szemben szabadságelvonással

nem járó szankciók hatásosan alkalmazhatók lennének. Ha nem akarjuk a szabadságvesztés büntetésüket töltők számának jelentős emelését – ami igen sokba kerül a társadalomnak –, a szigorító rendelkezésekkel egyidejűleg ki kell alakítani a jelenleginél hatékonyabban működő alternatív (szabadságvonással nem járó) szankciókat.”

Az 1998. évi LXXXVII. törvény – a miniszeri indokolása szerint – azt a célt tűzte ki, hogy a jogalkalmazást súlyosabb büntetés kiszabása felé terelje, a büntetőjog általános rendelkezéseinek, a feltételes szabadságra, a pénzbüntetés kiszabására, a próbára bocsátásra, a büntetés kiszabás elveire, a halmazati büntetésre, a büntetés enyhítésére, a büntetés végrehajtásának felfüggesztésére vonatkozó rendelkezések módosítása útján.

Az 1998. évi Büntető Novella indokolásában nem jelent meg sem az európai büntetés kiszabási gyakorlat közelítésének, sem pedig a büntetés-végrehajtás költségei csökkentésének igénye. A törvény kriminálpolitikai megfontolásainak alapja a szelektív büntetőjogi megtorlás. A szigorítás a bűnözés olyan megnyilvánulásaira irányul, amelyek szervezett elkövetése a leginkább sérti vagy veszélyezteti a társadalomnak a személyek szabad önrendelkezési jogához, a vagyonbiztonsághoz, az egészséges élethez, a gazdasági és pénzügyi élet biztonságához fűződő érdekét.

A szabadságvesztés-büntetés hatékonyságának kutatói úgy látják Jeremy Bentham óta, hogy a büntetés általános visszatartó hatása nem annyira a büntetés szigorában, hanem annak elkerülhetetlenségében rejlik³. A visszaeső bűnözők pszichológiai vizsgálata azt mutatja, hogy feltűnően sok közöttük a csak a mának élő, a mai cselekmény holnapi következményeivel nem számoló, infantilis vonásokat mutató személyiség.

A büntetés elkerülhetlensége szempontjából vizsgálni kell a rejtve maradt, ismertté nem vált bűncselekmények arányait is. Az ENSZ Interregionális Bűnözési és Igazságügyi Kutató Intézete (UNICRI) megbízásából a GALLUP Intézet által Budapesten 2000-ben végzett felmérés szerint a sértettek a sérelmükre elkövetett bűncselekmények 46%-át hozta csak a nyomozó hatóságok tudomására. Tehát 54% a fel nem jelentett bűncselekmények aránya a felmérés adatai szerint, ez nagyjából megfelel az ún. „sértetti” bűncselekmények látenciájának.

A bűnözéssel szemben a szabadságvesztés alacsonyabb hatékonyságát elsősorban azért lehet megemlíteni, mert a jelenleg az elkövetőknek kevesebb, mint 1,5%-a részesül végrehajtható szabadságvesztés büntetésben, akkor egy 100%-os emelés is csak az elkövetők mintegy 3%-át érintené, és ennek nem lehet túl nagy hatása a többi 97% magatartására. A szabadságvesztésnek vitathatatlan a bűnmegelőző hatása. Az átnevelő és elrettentő hatásfok bizonyos bűnözőknél eredményeket hozhat, viszont csökkenti a bűnelkövetés számát és védi a társadalmat azáltal, hogy a bűnöző nem követhet el bűncselekményt, míg be van zárva, vagyis aktivitása ideiglenesen vissza van szorítva.

A zárt rendszerű büntetés-végrehajtási intézmények bűnmegelőző hatásának leglényegesebb mutatója azonban a bűncselekményeknek a száma, amelyeket lakói elkövetnének, ha szabadon lennének az alatt az idő alatt, míg büntetésüket töltik. Ennek a paraméternek a kiszámítására többféle módszert is kidolgoztak már.

A Btk.-t módosító 1998. évi LXXXVII. törvény 1999. március 1-jével a fiatalkorúakkal kapcsolatban is komoly szigorítást vezetett be a szankcióalkalmazás terén, a leggyakoribb elkövetés formákat rendelte büntetni szigorúbban, kizárva a felfüggesztés, az enyhítő szakasz le-

hetőségét. Fiatal elkövetőket sújtja a kábítószerrel visszaélés törvényi szabályozása is, ugyan-
is a hazai fogyasztók és terjesztők körében nagy számban képviselik korosztályukat. A legvégső
eszköz áll csak már rendelkezésre a megvédésükhöz, a megmentésükre.

Egyre nagyobb számban kerülnek bíróság elé a kábítószer-kereskedelem lányfutárai.

Amennyiben erőszakos cselekményt követnek el (emberölés, testi sértés, garázdaság), a lá-
nyok a fiúkat meghaladóan durva elkövetési módra voltak képesek.

A Btk. 166/A. §-ában meghatározott csecsemőgyilkosságot üzenet-értékűnek kell tekinte-
ni a fiatal lányok irányában is.

A fiatalokú terheltek szemben a büntető anyagi-, eljárási és végrehajtási jog több vonat-
kozásban a felnőtt elkövetőkhöz képest eltérő szabályokat állapít meg. Ennek hátterében az áll,
hogy a fiatalokú kritikai, erkölcsi, értelmi fejlődése még ebben az életszakaszban is kialaku-
lóban van, a polgári jogi szabályok szerint korlátozottan cselekvőképes személynek tekintendő,
aki még viszonylag csekélyebb életpaszttal rendelkezik, nem minden esetben képes
maradéktalanul felismerni cselekménye összes társadalomra hátrányos következményeit. A
szankciók kiválasztása során a fiatalokúakkal szemben kevésbé a megtorlás, ehelyett főként
a nevelés eszközeit kell alkalmazni. A magyar büntetőjog tehát nem tartalmaz külön kódexet
a fiatalokú elkövetőkre vonatkozóan, hanem azt a megoldást alkalmazza, hogy a terheltek
ezen körét érintő büntetőnormák több vonatkozásban eltérnek az általános szabályokhoz ké-
pest. A Btk. Általános Részében írt szabályokat fiatalokúakkal szemben akként kell alkalmazni,
hogy elsőként a VII. Fejezetben írtakat kell megvizsgálni, és ha e fejezetben eltérő rendel-
kezés nincs, akkor az általános rész egyéb rendelkezései az irányadóak. Ugyanez a szabály ér-
vényes a Btk. Különös Részében írt rendelkezésekkel kapcsolatban is, azzal a megjegyzéssel,
hogy a különös részű büntetési tételkeretekhez képest tartalmaz speciális szabályokat a Btk.
110. §-a. A fiatalokúakra vonatkozó speciális eljárási szabályokat a Be. 292-308/A. §-ai tar-
talmazzák. A fiatalokúakra vonatkozó különleges szabályokat a büntetés-végrehajtási jog szá-
mos – különböző szintű – jogszabályában tartalmazza. Magyarországon fiatalokú elkövető
csak a 14. születésnapjának eltelte után vonható büntetőjogi felelősségre, ezen időpont előtt és
a 14. születésnapján is még gyermekkorúnak tekintendő, így vele szemben a Btk. 23. §-ában
írt büntethetőséget kizáró ok áll fenn⁴. Ha a 18. születésnapján követi el a bűncselekményt,
még akkor is fiatalokúnak tekintendő és vele szemben a különös törvényi szabályokat kell al-
kalmazni⁵.

Fennáll ez abban az esetben is, ha valójában az egyéb (polgári jogi, családjogi, munkaügyi,
stb.) szabályok alkalmazása szempontjából már nagykorúnak, azaz teljes cselekvőképességgel
rendelkezőnek tekintendő. A Btk. 108. § (3) bekezdésének rendelkezése szerint „Szabadságel-
vonással járó intézkedést alkalmazni vagy büntetést kiszabni csak akkor lehet, ha az intézke-
dés vagy a büntetés célja más módon nem érhető el.” A fiatalokúakkal szembeni eljárás során
elsődlegesen azt kell vizsgálni, hogy van-e helye szabadságelvonással nem járó intézkedés –
azaz megrovás vagy próbára bocsátás – alkalmazásának. Büntetést csak akkor kell kiszabni,
ha a bíróság azt állapítja meg, hogy az eljárás célja másként nem érhető el. Erre utalhat a cse-
lekmény tárgyi oldalán a sorozat-elkövetés, a többes halmazat, az elkövetési mód, a több mi-
nősítő körülmény, az alanyi oldalon a motívum, a bűnszövetség, a társtetteség, a csoportos
vagy a bűnszövetségben való elkövetés.

A fiatalkorúak esetén intézkedések (próbára bocsátásnak, illetve javítóintézeti nevelés elrendelésének) alkalmazásának bármely, így akár kiemelkedő tárgyi súlyú bűncselekmény elkövetése esetén is helye lehet. Rablást elkövető fiatalkorú is próbára bocsátható, ha ez az intézkedés alkalmas a büntetési és nevelési célok eléréséhez⁶.

Általában végrehajtandó szabadságvesztés kiszabása indokolt a visszaesőként kiemelkedő tárgyi súlyú (élet elleni, nemi erkölcs elleni, vagyon elleni) bűncselekményeket sorozatban elkövető fiatalkorúak esetében. Olyan fiatalkorúak esetén, akik a legsúlyosabb élet elleni bűncselekményt több minősítő körülményt is kimerítve, gátlástalanul, brutálisan, emberi mivoltukból kivetkőzve követnek el, indokolt lehet a Btk. 110. §-ára figyelemmel meghatározott törvényi büntetési tétel legmagasabb mértékét megközelítő, illetve azt elérő szabadságvesztés kiszabása⁷.

Ugyancsak a törvény szigorának alkalmazása indokolt, ha a hasonló bűncselekmények miatt nem jogerősen szabadságvesztést kiszabó ítélet meghozatala után, az előzetes letartóztatásból szabadult fiatalkorúak rablást valósítanak meg⁸.

Ha szabadságvesztés és javítóintézeti nevelés találkozik, nincs jelentősége, hogy quasi halmozat vagy sem, összbüntetésbe kell foglalni minden esetben. A Legfelsőbb Bíróság is megváltoztatta az ezzel kapcsolatos korábbi állásfoglalását. Ha a bv. intézet ilyet észlel, ennek megfelelően járjon el.

Fiatalkorúak ügyében kívánatos a szabadságvesztéssel járó szankciók további visszaszorítása, de ugyanakkor a társadalom védelmét is megfelelően szolgálni képes helyettesítő alternatívák megszervezése is szükséges. Nem elegendő csak jogi szabály formájában megalkotni ezt, a végrehajtás, az érvényesülés megszervezését is biztosítani kell.

A mellékbüntetések közül a fiatalkorúakkal szemben a Btk. 62-63.§-aiban szabályozott vagyonekobzás alkalmazásának nincs helye.

Közérdekű munka csak akkor szabható ki, ha a terhelt az ítélelhozatalkor a 18. életévét betöltötte⁹. A közérdekű munka helyébe lépő szabadságvesztés végrehajtási fokozata a 21. életévet be nem töltött elítéltek esetén fiatalkorúak fogháza [Btk. 111. § (3) bek.], míg a 21. életévet betöltött elítéltek esetén felnőtt korúak fogháza¹⁰.

A fiatalkorúakkal szemben a közérdekű munka főbüntetés mellett a foglalkozástól eltiltás és a járművezetéstől eltiltás mellékbüntetések alkalmazhatók.

A Btk. 114. § (1) bekezdése szerint „Fiatalkorúra pénzbüntetést akkor lehet kiszabni, ha önálló keresete (jövedelme) vagy megfelelő vagyona van.” Önálló keresetnek azt tekintendő, ami állandó munkaviszonyból vagy olyan folyamatos alkalmi munkából származó, rendszeres pénzbeli juttatás, amely lehetővé teszi, hogy a fiatalkorú saját erejéből legyen képes a büntetés kifizetésére. Önálló keresetet kell megállapítani a fiatalkorú esetében, ha utána társadalombiztosítási járulékot fizetnek és a személyi jövedelemadózáznak az alanya. Jövedelem, ami lehet pl: ösztöndíj, jogügyletből származó rendszeres bevétel, de általában e körbe nem vonhatók a fiatalkorút vagy a gondozóját megillető szociális juttatások. A pénzbüntetést meg nem fizetése esetén a Btk. 52. §-a szerint azzal az eltéréssel lehet szabadságvesztésre átváltoztatni, hogy először a pénzbüntetés végrehajtását kell megkísérelni, és csak annak behajthatatlansága esetén lehet azt szabadságvesztésre átváltoztatni¹¹. Átváltoztatás esetén egy napi tétel pénzbüntetés helyébe 21. életévet be nem töltött fiatalko-

rú esetében egy napi fiatakorúak fogháza büntetés¹², 21. életévét betöltött fiatakorú esetében egy napi fogház büntetés lép. A pénzmellékbüntetést meg nem fizetése esetén a Btk. 65. §-a szerint eltérésekkel lehet szabadságvesztésre átváltoztatni, először a pénzbüntetés végrehajtását kell megkísérlni, és csak annak behajthatatlansága esetén lehet azt szabadságvesztésre átváltoztatni¹³.

A Btk. 53. §-ában írt közügyektől eltiltás mellékbüntetés kiszabásának fiatakorúak esetében az a további feltétele, hogy a bíróság a vádlottat főbüntetésül egy évnél hosszabb tartamú végrehajtandó szabadságvesztésre ítélje.

Az intézkedések közül fiatakorúval szemben alkalmazhatók a megrovás, a próbára bocsátás, a kényszergyógykezelés, kényszergyógyítás, aminek javítóintézeti nevelés elrendelése mellett is helye van¹⁴, elközbás, javítóintézeti nevelés, pártfogó felügyelet.

A bíróság fiatakorú elkövetővel szemben is alkalmazhatja a kitiltás mellékbüntetést, azonban onnan, ahol a fiatakorú megfelelő családi környezetben, családjával él, nem tiltható ki.

Sok-sok speciális eljárás és szabály közül szólnék arról, amennyiben a terhelt fiatakorú, a törvényes képviselője számára is biztosít jogokat a törvény. Így a törvényes képviselő az ügy iratait a nyomozás befejezése után megtekintheti, a nyomozás során is megtekintheti az olyan eljárási cselekményekről készült iratokat, amelyeknél jelen lehetett, egyébként pedig a jelenléti, észrevételezési, felvilágosítás-kérsi, indítványtételi és jogorvoslati jogára a védő jogai az irányadók¹⁵. Álláspontom szerint a fiatakorú terhelt esetében is arra a következtetésre kell jutni – figyelemmel a Be. 299. §-ának rendelkezéseire –, melyek kifejezetten nevesítik a védő jogok közül azokat, amelyek gyakorlására a fiatakorú terhelt törvényes képviselője jogosult. Hangsúlyozni kell ugyanis, hogy a törvényes képviselő nem védő, hiszen kötelezettségei nincsenek, csak jogosítványai, amelyek azonban a büntetőeljárásról szóló törvényben taxatív meghatározottak.

Ugyanakkor az ügyvédjelöltek esetében a jogalkalmazói gyakorlat arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ügyvédjelölt az ügyvéd helyetteseként a büntetőeljárás nyomozási szakaszában, arra való tekintet nélkül eljárhat, hogy a bűncselekmény elbírálása helyi bírósági avagy megyei bírósági hatáskörbe tartozik-e. Ez a jogalkalmazói gyakorlat kiterjesztően alkalmazza a Be. 46. §-a (2) bekezdésének előírásait, annak ellenére, hogy a törvényszöveg teljesen egyértelmű. A törvény rendelkezése szerint ugyanis az ügyvédjelölt kizárólag az ügyvéd helyetteseként járhat el, és csak a helyi bíróság tárgyalásán.

A védő kirendelésének, illetőleg a meghatalmazásának hatálya az ügydöntő határozat jogerőre emelkedéséig tart, így az a büntetés-végrehajtás szakaszában érvényét veszti¹⁶. Nem kizárt azonban annak a lehetősége, hogy a védő meghatalmazása vagy az elítélt külön védő kirendelésére irányuló kérelme alapján a meghallgatáson részt vegyen és részére a perorvoslat lehetősége is biztosított legyen¹⁷.

Az IM utasítás a bv. bírói eljárás egyes eseteiben kötelezően előírja a védő megidőzését. Így például a fiatakorú elítélt feltételes szabadságának megszüntetésével kapcsolatos bv. bírói meghallgatás esetén (38.§ (2) bekezdés a./ pont).

Az anyagi jog változásai a legtöbb esetben kihatnak az eljárási jogra is.

A fiatakorúakra vonatkozó speciális végrehajtási szabályozások közül a Bv. tvr. 48-53.§-ai (a szabadságvesztés végrehajtására), a 103.§-a (pártfogó felügyelet végrehajtására),

a 105-112/A.§ (javítóintézeti nevelés végrehajtására) vonatkozó törvényi rendelkezésekre utalnék csak.

A szabadságvesztés végrehajtása során különös gondot kell fordítani a fiatalok nevelésére, oktatására, személyiségének fejlesztésére és testi fejlődésére. A fiatalok szabadságvesztését külön büntetés-végrehajtási intézetben kell végrehajtani. Biztosítani kell, hogy a fiatalok szakmunkás, illetőleg betanított munkás képzésben vegyen részt és lehetővé kell tenni, hogy középfokú tanulmányokat folytasson. A fiatalok neveléséhez és társadalomba beilleszkedésének segítéséhez igénybe kell venni a gyámhatóság és az egyéb állami szervek, a társadalmi szervezetek, a hivatásos és a társadalmi pártfogó, valamint a fiatalok hozzátartozóinak segítségét.

Az oktatás és a szakképzés hatékony kiterjesztésének és célszerűsége javításának akadályát elsősorban a rövid tartamú (és általában egyre rövidülő) fogva tartásnak tulajdonítják. A megoldást azonban a szakirodalom nem a büntetési tartam növelésével, hanem a rövid tartamhoz igazodó oktatási és szakképzési programok elterjesztésével ajánlja.

A végrehajtás alapvető eszközei az iskolai oktatás, a szakmai képzés, a munkáltatás, ezen belül a munkaterápiás foglalkoztatás.

Ajánlott az intézetben belüli rövid tartamú kezelési, gondozási programok kiválasztásának szélesítése, a fiatalok készségének, érdeklődésének felkeltése az oktatásban, képzésben részvétel iránt. A közügyektől eltiltás és a kitiltás mellékbüntetések¹⁸ végrehajtásának feladatait részleteiben szabályozó 4/1968. BM utasítást hatályon kívül helyezte a 27/2001. (BK. 11.) BM utasítás, azonban helyette nincs más szabályozás, ennél fogva a végrehajtás sem látszik megnyugtatónak. A 2003. január 1-jén hatályba léptetni tervezett új Be. már több helyen is megváltozott, illetve változóban van. A fiatalokra vonatkozó változásai közül kiemelném a 455.§-át Eszerint „Ha a fiatalokkal szemben elrendelt előzetes letartóztatás végrehajtásának kezdetétől két év eltelt, az előzetes letartóztatást meg kell szüntetni, kivéve az ügydöntő határozat kihirdetése után elrendelt vagy fenntartott előzetes letartóztatás esetét, továbbá, ha az ügyben hatályon kívül helyezés folytán megismételt eljárás van folyamatban”.

5. Követelmények és befolyásoló tényezők

A fiatalok büntetés-végrehajtásának reformja természetesen a büntetőjog reformjával együtt vihető végbe.

A törvényesség és a hatékonyság komplementer alapkövetelmények. A hatékonyság csak a törvényességgel összhangban fokozható, egymást kölcsönösen feltételező és egyszersmind egymásra ható fogalmakról van szó. A világon „vezérelv” a jogrendszerek és a büntetés-végrehajtási elméletek területén a társadalomba visszavezetés.

A jognak megfelelő vagy nem megfelelő magatartás nem csupán a jogszabályoktól függ, hanem a társadalmi környezet egészétől, a szocializációtól, a széles értelemben vett kultúrától, a gazdasági determinációktól éppúgy, mint a szokások tovább élő rendszerétől, az igazságügyi

szervezetrendszer felvevőképességétől és hatékonyságától, végső soron azonban a népesség jogot megerősítő vagy elutasító magatartásától.

A büntetési célokat is az emberre – mint individuumra és társadalmi lényre – tekintettel kell megfogalmazni. A büntetéshez az igazságosság (mint az egyenlő méltósággal és szabadsággal bíró emberek közti biztonság és béke megeremtésének és fenntartásának) mértéke és eszköze mellett szükség van úgy egy közelebbi, mint egy távolabbi célra is.

A jogharmonizáció, így a büntető és büntetés-végrehajtás jog harmonizációja során is az első lépésnek annak kell lennie szerény véleményem szerint, hogy az eltérő jogintézmények mögött megtalálható-e a közös gondolat és értékrend, amit Európában emberi jogoknak nevezünk. Egyidejű feladat a nemzetközi kötelezettségvállalásainkból eredő harmonizációs kérdések megoldása és a büntető igazságszolgáltatási rendszer reformja.

Sem a büntető anyagi jog, sem a büntető eljárási jog, de a bv. jog sem rendelkezik átfogó kódex-szel, toldozgatás történt az anyagi és eljárási jog területén, amelyben az egységes és átfogó koncepció nehezen volt ezideig felismerhető. Ahány módosítás érintette a Btk.-t 10 év alatt hazánkban, annyi más országokban fél évszázad alatt történt meg. Színvonalban sem a legmagasabb fok jön ily módon össze.

A büntető felelősségre vonás a legveszélyesebb normasértésekért történik, ezért a hatékonyság és a törvényesség kérdései e területen jelentkeznek a legélesebben. A többi ember, az egész társadalom védelme érdekében a bűnelkövetőket felelősségre kell vonni, de akikkel szemben ugyanakkor törvényesen, a jogállamiság követelményeinek, azaz a társadalom igényének megfelelően kell végrehajtani a bíróság által kiszabott büntető jogi szankciót, magát az alkalmazott büntető eljárási kényszerintézkedést is.

A büntetés-végrehajtás törvényessége és annak felügyelete sem lehet másodlagos feladat. A büntetés-végrehajtás hatékonyságának egyik alapvető feltételét képező törvényes működés elősegítése, a jogszabályok érvényesülése, a szabályozás fejlesztése alapvetően fontos szempont. Ha a végrehajtási tevékenység nem törvényes, nem váltja ki az állam törvényei iránti tiszteletet, nem felel meg a jogállamiság követelményeinek sem.

Szempontra a társadalom védelme a bűnelkövetőtől, de szempontra a végrehajtás során az ő védelme is a társadalom haragjától, a hatóságok egyes tagjainak esetleges önkényes eljárásától.

A bűnözés struktúrájában is az utóbbi tíz évben olyan átrendeződés történt, amelyet a büntető jogalkotás és jogalkalmazás követni próbál ugyan, de büntetőjogi eszközök hatékonysága mindeddig nem érte el a társadalom által igényelt színvonalat⁹.

A büntetés-végrehajtási szervek rendszere világszerte eltérő, differenciált, különféle irányokban széttagolt. Magyarországon számos, egymásnak mellérendelt szervezet végez büntetés-végrehajtási tevékenységet (szám szerint 15, hat egymástól független ágazat irányítása alatt), ami mint igazságügyi igazgatási tevékenység jól elhatárolható az igazságszolgáltatási tevékenységtől.

A büntetés-végrehajtás szervezetét és rendszerét a büntetési rendszerhez kell igazítani, amely viszont elválaszthatatlan része a büntetőjognak, az egész jogrendszernek.

A büntetés-végrehajtás szervezete hazánkban széttagolt, több büntetés, intézkedés nélküli a központi irányítást és ellenőrzést. Gondoljunk a bíróságok által végrehajtott szankciók-

ra. Nem vitatott, hogy szükségessé vált a büntetés-végrehajtás korszerű, a feladatokhoz jobban igazodó intézményrendszerének a kidolgozása. A szervezetet a megoldandó feladatok által meghatározott követelményekhez kell igazítani. Az új jogszabályok és új koncepciók mindig új feladatokat fogalmaztak és fogalmaznak meg, amelyek végrehajtása a jelenlegi rendszerben, szervezeti keretek között nehézségekbe ütközik, sőt néha még lehetetlenné is válik.

Minden új koncepció megvalósításának előfeltétele a büntetés-végrehajtás intézményrendszerének, az intézmények belső szervezeti felépítésének, az irányítás rendszerének és szervezetének korszerűsítése.

A személyiség és általában az emberi jogok megnövekedett jelentősége igényli, hogy újra értékeljük a bűnelkövetők megítélését. Az elítéltet csak az ítéletben és a törvényben meghatározott hátrányok érhetik, az általánosan állampolgári jogi helyzetben bekövetkező változásnak a mértéke, a büntetés-végrehajtási jogi helyzet tartalma.

Világszerte humanizáltabb felfogást szorgalmaznak, amelyekben nem a kényszer, hanem a szolgáltatás-jelleg dominálna. Természetesen ennek mértékét is a mi társadalmunk megítélésétől kell függővé tenni. Az új orientáció főbb elemei: törvényesség, egyenlőség, a jogállamiság fokozott követelménye a bűntető felelősségre vonásban.

A fogvatartott jogainak elismerése; sine qua non előfeltétele, mintegy kiindulópontja minden olyan akciónak, amely megkísérli a reszocializálásának elérését. A büntetés-végrehajtás reszocializációs célkitűzése a világon elismert, az olasz és spanyol alkotmányban kifejezetten is szerepel.

Véleményem szerint még az Európai Unióhoz való csatlakozásunk előtt az említett körülményekre figyelemmel szükséges megalkotni a jogállamisági, valamint az uniós követelményeknek is minden tekintetben megfelelő, korszerű Btk.-t, büntetőeljárás törvényt és büntetés-végrehajtási kódexet.

Különös figyelemmel arra is, hogy az Európai Unió az Unión belüli fogvatartási körülményekről szóló határozatában kifejezi elégedetlenségét a tagállamok büntetés-végrehajtását illetően, és határozott reformokat követel.

Az Európai Unióhoz csatlakozást megelőző években felmerülnek kérdések e területtel kapcsolatos jogi szabályozás és gyakorlat vonatkozásában is. Ellentétes eredményre nem juthat a nemzeti jog, mint amelyet a közösségi jog tartalmaz. Úgy élhetnek együtt, hogy ugyanazt az eredményt kell hozniuk. A jogalkotás uniós irányelvek mentén folyhat, ha nem történik meg a harmonizáció, annak következménye lehet. Az amszterdami egyezmény kifejezésre juttatja a lépésről-lépésre haladást az igazságügyi együttműködés területén. A szabadság, jog és biztonság vagy igazságtárság kiépítése jelenti a rendőri és igazságügyi együttműködést a bűntetőjog területén. A brüsszeli jogban az egyes államok nem törekszenek az univerzálásra, igyekeznek tiszteletben tartani egymás nemzeti tradíciókon alapuló szabályozását. A bűntetőjogot közelítik, de nem az eljárásjogot, a büntetés-végrehajtási jogból pedig az anyagi jogi részeket, teljesen eltérőek az eljárásjogi részek.

A szabadságvesztés nemcsak a büntetési, de a büntetés-végrehajtási rendszerben, a hazai és külföldi büntetés-végrehajtási tudományos kutatások is érdeklődés terében változatlanul központi szerepet tölt be. A bűnözés összetételét és az ítélkezési gyakorlatot tanulmányozva megállapítható, hogy továbbra sem kivételes büntetési nemként szerepel majd, hanem fontos

helyet foglal el a büntetési rendszerünkben. Sikere pedig a szabadságvesztés végrehajtására rendelt intézetek szerkezetétől, igazgatásától, működésétől is függ. Többeket foglalkoztat a kérdés, vajon a szabadságvesztés jelenlegi formája megadja-e a társadalomnak azt a védelmet és biztonságot, amelyet keres? Ezzel kapcsolatban a kutatóknak még nem sikerült tapasztalati egyértelműsége bukkanniuk.

A hátrányok érvényesítése mellett nem mellőzhetők a reszocializációt szolgáló jogelvek és módszerek.

Az európai jogrendszerek – hangsúlyozva az egyén emberi, állampolgári jogait, természetesen tartják, hogy ésszerű keretek között fontos társadalmi érdek védelmében szükségessé válhat a jogok korlátozása.

A jogállamiság célkitűzésével párhuzamosan, anélkül, hogy a tartós társadalmi értékek védelmét feladnánk, az új viszonyokhoz kell alakítani a büntető felelősségre vonás egészét, benne a büntetés-végrehajtást is. A büntetés-végrehajtás során a tettről a tettesre esik a nagyobb figyelem. A büntetést a tettesen hajtják végre, aki elkövette a bűncselekményt. A cél tehát a bűncselekmény folytán megbomlott egyensúly helyreállítása, amely a büntető felelősségre vonás hatálya alatt álló személy részére cselekményéért hátránnyal járó következményt jelent, de egyben a társadalomba visszavezetésével, reszocializálásával vagy integrálásával megbomlott egyensúly helyreállításának másik büntetés-végrehajtási következménye is érvényesül.

Szükség van új, a mai követelményeknek megfelelő börtönök építésére, a fogvatartottak mai emberi elhelyezésének biztosítása végett is. Az európai modell adott, amit a mai feltételekhez kell adaptálni és megtalálni a költségkímélő, de mégis hatékony megoldásokat. Ez az európai modell a strasbourgi bíróság döntéseiből következtethető ki. A jelenlegi elhelyezési körülmények kedvezőtlenebbek, mint az Európa Tanács ajánlásaiból következő igények.

A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásában létező speciális kategóriáknál – így a fiatalokéknál is – az általánostól eltérő, mondhatjuk könnyített szabályok és szempontok irányadóak, ami elsősorban az idesorolt elítélt személyiségéből fakad, másrészt a hatékonyabb reszocializációt szolgálja. Közös bennük, hogy könnyítéseket jelentenek az általános büntetés-végrehajtási szabályokhoz képest.

Alapvető egyetértés alakult ki a büntetés-végrehajtási politika három lényeges irányát illetően a tudományos szakirodalomban:

- a szabadságvesztés-büntetésnek szabadságtól való megfosztásból kell állnia, a büntetéshez többletként hozzáfűzött kényszer vagy szenvedés nélkül;
- a büntetés végrehajtásának a bűnelkövető újbóli beilleszkedését kell céloznia;
- a büntetés-végrehajtási rendszernek és tevékenységnek biztosítania kell az emberi alapvető jogainak betartását.

A börtönrendszerre vonatkozó legtöbb elméletet két csoportba sorolják: funkcionális és importációs (a külső életből átvett aspektusok alapján álló) elméletre. A nyugati országokban a kutatók a börtönnek, mint komplex rendszernek a megközelítése felé haladnak.

A börtönbüntetés lélektani hatása három szakaszra osztható: először deprimáló hatású; a második szakaszban eltompul az elítélt; végül alkalmazkodik a mesterséges körülményekhez és elidegenedik a külvilágtól.

A börtönépesség csökkentését jól szolgálta például Franciaországban az 1997. december 19.-i törvény az elektromos karperecről. A büntető eljárási törvénykönyv 723-7. cikke szerint: „ha az elítéltnak egy vagy több olyan szabadságvesztést kell kitöltenie, amelyből a még letöltendő rész egy évnél nem több, a büntetés-végrehajtási bíró, saját kezdeményezésére, vagy az ügyész, illetőleg az elítélt kérelmére olyan döntést hozhat, hogy a büntetést elektronikus őrzés (felügyelet) alá helyezési rezsimben kell letölteni.”

Az új bv. törvényben nem vitatottan a szabadságvesztés végrehajtásának kriminálpolitikai vezérelvévé, stratégiai célkitűzésévé a progresszivitást és a differenciálást kell tennie. A jogi szabályozás csak így képes úgy rövid idő alatt, mint hosszú távon rugalmasan reagálni a bűnözés szerkezetében bekövetkező változásokra és csak ekként képes eleget tenni a társadalomba való visszavezetés célkitűzésének, továbbá csak így érvényesítheti a törvényben és az ítéletben meghatározott joghátrányt, valamint ekként szolgálhatja a társadalom védelmét.

A szabadságvesztés végrehajtása alatt az elítélt azon jogainak is szünetelniük kell, amelyekre az ítéletben meghatározott mellékbüntetések (foglalkozástól eltiltás, a járművezetéstől eltiltás és a kitiltás) kiterjednek.

A bv. törvényben szabályozni szükséges a jogok gyakorlásának módját, valamint a jogorvoslati lehetőségeket is. E téren koncepcionálisan változást jelentene, ha az elítélt az alapvető jogainak megsértése esetén keresettel fordulhatna a bírósághoz, mint ahogy ez több nyugat-európai országban valóság, gyakorlat.

Németországban elítélt bármilyen kérdésben – nem elég tiszta lepedőt kapott, nem engedélyezték a televíziót számára – fordulhat a bírósághoz. Franciaországban a határozatot tanácsulésen, kontradiktórius meghallgatás nyomán hozzák, amelyen a büntetés-végrehajtási bíró meghallgatja az ügyész indítványait, az elítélt és adott esetben ügyvédje észrevételeit. A határozat ellen 10 napon belül lehet fellebbezni e büntetés-végrehajtási ügyszakban eljáró büntető fellebbviteli tanács előtt.

A bv. szerves része a büntető igazságszolgáltatásnak, ami pedig a társadalomnak.

Nincsenek tiszta modellek, a rehabilitációnak elsődlegessége van. Kompatibilis specializált programokat kell kidolgozni, például a szexuális bűncselekményeknél. Kompatibilis civil programokat meg lehet vásárolni kintről, szemlélet módra jellemző.

Egy új bv. törvényben szabályozni szükséges az általánostól eltérő elítélt-kategóriákra vonatkozó külön rendelkezéseket. Az Európa Tanács ajánlásaiban is egyre nagyobb teret nyernek a speciális kategóriákkal kapcsolatos ajánlások. A különös szabályok meghatározásával a szabadságvesztés végrehajtását tovább lehet differenciálni, jobban lehet érvényesíteni az individualizáció elvét, vagyis az egyéniesített végrehajtást.

A büntetőjogi intézkedés hatékonysága nagymértékben attól is függ, mennyire konkrét, ellenőrizhető és egyéniesített, amit csak megfelelő szervezet tudna biztosítani.

A pártfogó felügyelet végrehajtása jelenleg nem egységes szervezeti rendszer keretei között történik. A felnőtt korúak pártfogó felügyeletét a megyei bíróságokon működő hivatásos pártfogók, a fiatalkorúak pártfogó felügyeletét a megyei gyámhivatalok mellett működő hivatásos pártfogók, a katonákét pedig az arra kijelölt parancsnokok végzik.

A pártfogó felügyelet hatékony végrehajtásához jelentős szervező tevékenység is szükséges, amely idegen a bíróság alkotmányos szerepétől. A továbbfejlesztéshez alapvetően szük-

séges, hogy egységesen állami igazgatási feladat legyen. Egyrésztől a szervezeti, személyi és irányítási feltételek, másrésztől a szükséges tárgyi és szociális feltételek megteremtése is nélkülözhetetlen.

A bűncselekményt elkövetők reszocializációja eredményességének növelése szükségessé teszi az utógondozás továbbfejlesztését, abban a társadalom legkülönbözőbb erőinek még aktívabb, szervezettebb, koordináltabb, szabályozottabb részvételét.

„A bűnözés elleni küzdelem, a bűnözés kontrollálhatatlanná válásának veszélye csak az állami bűnüldöző és a törvényesség érvényesülését kikényszeríteni hivatott hatóságok és más szervezetek együttműködésével, közös erőfeszítésével küzdhetők le³⁰⁹”.

A tudománynak és a jogalkotásnak közös a felelőssége abban, hogy napjaink kihívásaira a helyes válaszokat, megoldásokat megtalálja.

A tudomány és a gyakorlat összehangolása, együttműködése, együttgondolkodása nélkül nehezen képzelhető el előrelépés. Márpedig ezt az előrelépést mindannyian nagyon óhajtjuk.

Az ún. közösségre alapozott büntetéseket és intézkedéseket úgy kell végrehajtani, hogy a lehetőség határáig érthetőek legyenek az elkövető számára és a társadalomba való megfelelő beilleszkedés szemszögéből elősegítsék a személyi és társadalmi fejlődésüket. A felügyelet módszereinek és az ellenőrzésnek ezeket a célokat kell szolgálniuk – tartalmazza a Bűnözés Problémáival Foglalkozó Európai Bizottság²¹ 7. számú ajánlása 55. pontja. A preambulum b) pontjában már felhívja a figyelmet arra, hogy ezeket a szankciókat azokkal a garanciákkal összhangban összeegyeztetve lehet kialakítani és alkalmazni, amelyek védelmet nyújtanak az elkövetők alapvető emberi jogainak megsértése ellen. Pusztán a bebörtönzés helyettesítése nem igazolja az alkalmazásukat, sem végrehajtásuk bármely eszközét. Világos szabályokra van szüksége a végrehajtásért felelős személyzet és a közösség mindazon tagjai számára, akik érdekeltek e területen. A végrehajtást mindig egyéniesítve kell eszközölni, vagyis úgy, hogy az elkövetett tett és a ráadott büntető válasz megfelelően egymásnak és az elkövető személyiségének és képességének. „A végrehajtásért felelős személyzet legyen elegendő létszámú ahhoz, hogy sajátos kötelezettségeit hatékonyan végrehajthassa” – tartalmazza a 38. pont. „A végrehajtó hatóságnak megfelelő anyagi eszközökkel kell rendelkeznie, amelyeket közalapokból kell a rendelkezésre bocsátani.” (42. pont) Ezeket a tételeket természetesen minden szankció végrehajtására nézve fennállónak kell tekintenünk.

Lőrincz József elaborátumát záró soraival „észszerű lenne a jövőnk szempontjából bátorítást nyújtani a büntetés-végrehajtási tudomány lendületesebb fejlődésének. E tudomány legfontosabb sajátossága az lenne, hogy ismerve a büntetés-végrehajtás valóságát a más tudományok íróasztal-melegágyában kikeltetett gondolat-cserjéket vagy a külföldi meglegházakban szépen kilombosodott reform-intézményeket képes lenne gondosan megválogatva és honosítva a hazai talajban megeredeztetni.” Végképp fel kell számolni a múlt századi elzárkózást, amely a börtönöket misztikussá tette a közvélemény előtt, mint a tibeti lámák kolostorait és amely így most – a nyitás korszakában – szemfüles filmesek és riporterek kedvelt vadászterületévé válhatott. „Szép volna a magyar büntetés-végrehajtás hajóját jó széllel, egyenes sebességgel, nyugodt európai vizekre irányítani, hogy megvalósuljon az európai börtönügy egyik klasszikusának, Krone-nak mondása, miszerint a börtönügy, mint emberrel foglalkozó szakma, legyen egyaránt tudomány és a gyakorlat művészete.”

Finkey Ferenc több mint 90 évvel ezelőtt jogos felháborodással írta „nem nagyítok, ha azt mondom; igen gyakran megtörténik, hogy valaki bíró, ügyész vagy ügyvéd lesz anélkül, hogy a börtönügyről behatóbb fejtegetéseket hallgatott volna, vagy hogy addigelé egy magánfegyházat látott volna. Kívánatos volna – írja ugyanitt – nálunk is egyenesen kötelező tárgygyá tenni a joghallgatók tanrendjében a börtönügyet.”

Tisztelettel azt a tájékoztatást adhatjuk a század, az ezredforduló megtörténtével, hogy ezt már megvalósítottuk. Igaz, az egyetemek többségében még csak egy félévben kötelező tárgy. Javasoljuk; legyen két féléves tantárgy, államvizsga tárgya, hiszen már tíz éve jogi szakvizsga tárgya is.

Befejezésül azt emelném ki, hogy a büntetés-végrehajtási jog elemzésekor mindig egy adott időpontban fennálló helyzetről kaphatunk képet, a következő nap esetleg már új gyakorlati kérdést, tudományos eredményt vagy jogalkotói szempontot hozhat felszínre, amelyre ugyanúgy, mint az egész összefüggés-rendszerre nyomban oda kell figyelnünk. Nem lezárt kérdéstről van szó, hanem folyamatos feladatról.

A fejlődésért, még korszerűbb és hatékonyabb, a humánusot szolgáló állami és jogi intézményrendszerért, magyar és egyben európai büntetés-végrehajtásért, ezt előmozdító büntetés-végrehajtási jogért küzdünk.

S ennek során is bátran kinyilváníthatjuk, hogy a magyar ifjúságot senki ne féltse a magasabb erkölcsi követelményektől; képes azoknak megfelelni, de a lemaradóknak ehhez mindannyian nyújtunk segítséget.

Budapest, 2001. augusztus 30.

Dr. habil. Vókó György

Jegyzetek:

- ¹ **Polt Péter:** *Az ügyészség a III. évezredben.* Kézirat. 11. oldal
- ² **Dér Mária:** *Az ártatlanság kora.* Belügyi Szemle. 2001. évi 7-8. szám
- ^{3,4} **Vígh József, Tauber István:** *A szabadságvesztés-büntetés hatékonyságának főbb jellemzői.* Jogtudományi Közlöny. 1976. évi 11. szám
- ⁵ BJD 3838. szám
- ⁶ BH 1987. 267.
- ⁷ BH 1984. 391.
- ⁸ BH 1994. 404.
- ⁹ BH 11984. 343.
- ¹⁰ Btk. 113. §-ához írt magyarázat
- ¹¹ Btk. 50. § (1), 111. § (4) bek.
- ¹² 108/1979. (IK. 8.) IM utasítás 136. §
- ¹³ Btk. 111. § (3) bek.
- ¹⁴ 108/1979. (IK. 8.) IM utasítás 136. §
- ¹⁵ Btk. 118/A. §
- ¹⁶ Be. 299. §
- ¹⁷ Be. 50. § (1) bek.
- ¹⁸ BH 1996/631.
- ¹⁹ Btk. 115-116. §
- ²⁰ **Polt Péter:** *Az ügyészség a III. évezredben kéziratából,* 11. oldal
- ²¹ **Polt Péter:** ugyanott 12. oldal
- ²² (CDPC PC-R-CP 92)